AWN

AVKP actueel

AVKP Aarle-special

November 2017

Rapport Best Aarle gereed,
Bijlage bij AVKP-Actueel nr 72, nieuwsbrief van de Archeologische Vereniging Kempen– en Peelland
AWN afd. 23

Verenigingsruimte AVKP
Erfgoedhuis, Gasfabriek 2, Eindhoven, 040-2388899

Correspondentieadres AVKP
van Wassenhovestraat 54, 5613 LL Eindhoven, awnafdeling23@gmail.com www.awn-archeologie.nl/23/

Redactie
Ellen van der Steen tel. 040–2910855, avkpactueel@gmail.com (eindredactie en layout)
Peter Seinen en Tonnie van de Rijdt (redactieleden)

RAPPORT BEST-AARLE GEREED

Op vrijdag 13 oktober om 14.00 uur zijn in de Tiendschuur (Land van Jeroen Bosch) aan de Hagelaarweg 21 in Best de uitkomsten van het grootschalige archeologische onderzoek van Best-Aarle gepresenteerd. De opgravingen zijn erg bijzonder en worden in een speciale bijeenkomst toegelicht. Tevens zal het eerste exemplaar van het onderzoeksrapport worden overhandigd aan de gemeente Best.

In het 60 ha grote plangebied Aarle, gelegen aan de noordwestzijde van Best, zal de komende jaren een nieuwe woonwijk verrijzen. Vooronderzoek had in het gebied in 2009 en 2010 tal van vindplaatsen uit de late prehistorie tot en met de Nieuwe tijd aan het licht gebracht. Gezien de verspreiding en uitgestrektheid van de vindplaatsen en de omvang van de geplande woningbouw, was behoud door planaanpassing geen reële optie. Om die reden heeft de gemeente besloten om de aanwezige vindplaatsen op te graven. Deze opgravingen zijn in 2011 en 2012 uitgevoerd door een team archeologen van Archeologisch Onderzoek Leiden (Archol bv) en het voormalige Diachron UvA bv. Het archeologische onderzoek richtte zich op de langetermijnontwikkelingen in bewoning en omgang met het landschap en op de integratie van lokale gemeenschappen in wijdere uitwisselingsnetwerken. Uit de opgravingen blijkt dat er vanaf de late bronstijd tot nu bijna continu bewoning is geweest in Aarle. Zo zien we vanaf de late bronstijd tot en met de Romeinse tijd het nederzettingssysteem veranderen van verspreid gelegen boerenerven in een gebied met open bossen met eiken en elzen naar meer geconcentreerde bewoning van enkele nabijgelegen boerderijen in een open, meer grootschalig ingericht bomenarm landschap. De middeleeuwse bewoning kon worden gevolgd in een ononderbroken reeks van

opeenvolgende erven van de late negende tot de late negentiende eeuw, een periode van ruim duizend jaar: een uitzonderlijk ensemble dat inzicht bood in onder andere de ontwikkeling van huisbouw, erfinrichting en de opkomst van de potstal. Door de middeleeuwse bewoning in nauwe samenhang te onderzoeken met het cultuurlandschap, blijkt dat de verplaatsing van nederzettingen onderdeel vormde van een gefaseerde uitbreiding van het akkerareaal en dat de potstal een intensivering van een reeds lang bestaande praktijk is.

Impressie van de opgraving tijdens de open dag

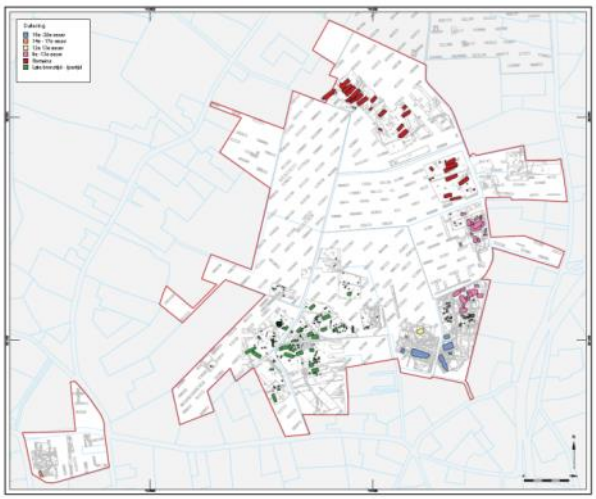

Overzicht van de opgegraven structuren uit de diverse tijdsperioden in Best-Aarle.

Bewoningsdynamiek van de late prehistorie en Romeinse tijd in een gevarieerd landschap

Het plangebied Aarle ligt juist op de overgang van de hoog gelegen laat-glaciale zandgronden van de midden-Brabantse dekzandrug in het zuiden naar een groot gebied met lemige en natte broekgronden ten noorden ervan. Een dun dek van leemarme dekzanden, het aflopen van het maaiveld in noordelijke richting en de aanwezigheid van beekdalinsnijdingen hebben vermoedelijk gezorgd voor redelijk droge omstandigheden in de late prehistorie, Romeinse tijd en middeleeuwen. Het lijkt erop dat het gebied vanaf net voor de late bronstijd (ca. 1200 voor Chr.) bewoond is geweest. Uit de perioden daarvoor zijn de aanwijzingen voor menselijke activiteiten spaarzaam. Mogelijk woonde en akkerde men toen op de hoger gelegen gronden van de midden-Brabantse dekzandrug.

<u>Bronstijd en ijzertijd</u>.

De vochtige, matig voedselrijke en hooguit zwak zure bodems in het gebied zijn zeer geschikt om op te wonen en voor akkerbouw en veeteelt. In het plangebied Best-Aarle lijkt de bewoning zich in de late bronstijd te hebben gevestigd in een gebied met open bossen met eiken en elzen, vergezeld door met name berken met een ondergroei van grassen en struikhei, dan wel dophei. Na vestiging nam het bosareaal af, niet alleen doordat er gronden omgezet zullen zijn in akkerland, maar ook omdat met name het hout van eik, els en hazelaar werd toegepast in allerlei constructies. In de late bronstijd en de vroege ijzertijd is waarschijnlijk sprake van één of enkele gelijktijdige erven die periodiek over relatief grote afstand verplaatst werden binnen een groot nederzettingsareaal. In de midden-ijzertijd treedt een verandering in het bewoningspatroon op. De bewoning concentreert zich in drie kleinere nederzettingsarealen (omvang 1-5 ha) van elk één of twee erven groot. De verspreid gelegen boerderij erven uit de late bronstijd en ijzertijd bestonden elk uit een woonstalboerderij met rondom een cluster van vier of vijf spiekers of graanschuurtjes op palen. Waterputten en -kuilen maakten geen deel uit van het erf maar lagen op korte afstand ervan. Rond de erven lagen waarschijnlijk moestuinen welke afgescheiden waren door middel van een greppeltje.

In het plangebied van Best-Aarle leefde in de late prehistorie, net als in de rest van Zuid-Nederland, een in hoge mate autarkische agrarische bevolking. De boerengemeenschap bestond per generatie uit een of enkele huishoudens die zowel aan akkerbouw als veeteelt deden. Het is mogelijk dat er binnen de gemeenschap een taakverdeling was waarbij het ene huishouden meer op veeteelt en het andere meer op akkerbouw was gericht, maar de gegevens beperken zich op dit punt tot een enkele huisplattegrond zonder stalgedeelte. Niet alleen voor de voedselvoorziening was men in de late prehistorie aangewezen op wat men zelf produceerde, ook de vervaardiging van belangrijke gebruiksvoorwerpen, zoals aardewerken vaatwerk, wet-, slijp- en wrijfstenen, en houten gereedschappen zullen binnen de gemeenschap hebben

plaatsgevonden. De grondstoffen hiervoor werden – voor zover mogelijk – uit of nabij het eigen territorium betrokken. Klei was beschikbaar in de dekzandvlakte direct ten noorden van het onderzoeksgebied waar Brabantleem vrijwel aan het oppervlakte lag. Natuursteen was op korte afstand in Maas- en Rijnafzettingen voorhanden. Ook hout, dat naast een belangrijke grondstof voor allerlei toepassingen tevens als brandstof diende, werd lokaal verzameld. Het houtonderzoek heeft duidelijk gemaakt dat eik een van de belangrijkste bouwmaterialen was. Alleen exclusieve grondstoffen of producten (sommige natuurstenen, maalstenen, zout, glas) werden van elders verkregen, waarschijnlijk via uitwisselings-netwerken. Opvallend is dat de Aarlese boeren in de midden-ijzertijd in staat waren om ijzeren voorwerpen te smeden. Waar het hiervoor gebruikte ijzer precies vandaan kwam, is onduidelijk. Het is mogelijk dat ijzeroer in de omgeving werd gedolven om er vervolgens op locatie ijzer uit te winnen.

Impressie van een boerenerf in de IJzertijd.

Romeinse tijd

In het begin van de Romeinse tijd verplaatsten de nederzettingen zich naar de rand van een dekzandplateau nabij een periglaciaal dal. Mogelijk was dit het gevolg van het grootschalig inrichten en benutten van het landschap. Daarbij heeft men ervoor gekozen om de nederzettingen in de randzone van de dalinsnijding te situeren, vermoedelijk vanwege de strategische ligging tussen de hoger gelegen akkergronden en het lager gelegen weidegebied. Als gevolg van intensief gebruik door de mens is het landschap in de Romeinse tijd veranderd in een open, bomenarm gebied met mogelijk ten noordoosten van de nederzetting nog wel een (moeras)bos.

Beide Romeinse nederzettingen hebben eenzelfde karakter als die uit de midden- en late ijzertijd. Het gaat om nederzettingsarealen met een beperkte omvang, waarbinnen nieuwe huizen op korte afstand van zojuist verlaten huizen werden gebouwd. In eerste instantie zijn twee erven aanwezig. In de derde eeuw na Chr. is er waarschijnlijk sprake van meerdere huizen per nederzetting en verschijnt ook een derde bewoningskern iets meer naar het oosten. De erven in de Romeinse tijd lijken sterk op die uit de late prehistorie, maar opvallend is wel dat bijgebouwen of graanschuren vrijwel ontbreken. Ook ontbreken erfafscheidingen in de vorm van greppels of palenrijen. Wel zijn er waterputten aanwezig, maar deze hoorden waarschijnlijk niet bij één erf maar werden door meerdere huishoudens gemeenschappelijk en langdurig gebruikt. De verschillende huizen liggen parallel aan elkaar in een langgerekte strook. Hoewel er geen directe aanwijzingen gevonden zijn voor een weg of pad op deze locatie lijkt het er toch sterk op dat de huizen (in ieder geval die uit de tweede en derde eeuw) aan een doorgaande verbindingsweg lagen, waarbij de korte zijden van de huizen tegen de weg aan lagen, vergelijkbaar met de situatie in sommige grotere Romeinse nederzettingen, de zogenaamde *vici* of dorpen.

Ook in de Romeinse tijd was de Aarlese boerengemeenschap grotendeels zelfvoorzienend en wat betreft haar bestaanseconomie afhankelijk van akkerbouw en veeteelt. Zoals elders in Zuid-Nederland produceerde de gemeenschap voedsel voor eigen gebruik. Vergeleken met de late prehistorie waren de Aarlese boeren wel ‘minder zelfvoorzienend’. Zo produceerde men vaatwerk niet meer zelf maar betrok men dit van lokale/-regionale markten, waar Romeins aardewerk uit de productiecentra in West-Brabant, De Haspengouw en Noord-Frankrijk werd verhandeld. Ook de aanwezigheid van munten en mantelspelden wijst op een grotere integratie in bovenlokale uitwisselingsnetwerken. Een belangrijke vraag met betrekking tot de Romeinse tijd is in welke mate men agrarische producten voor een markt produceerde en om welke producten het dan ging. Feit is dat er iets als surplus geproduceerd moet zijn geweest, want anders is de aanwezigheid van luxe goederen, zoals importaardewerk niet te verklaren. In verband met het onderzoek aan de Romeinse villa van Hoogeloon is de bestaanseconomie van het stamgebied van de Texuandri onderzocht. Deze stam wordt gesitueerd ten noorden van Tongeren in het dekzandgebied van oostelijk Noord-Brabant. De bewoners van Hoogeloon, en ook die van de Aarlese akkers zouden tot deze bevolkingsgroep behoord hebben. De uitkomst van het Hoogeloonse onderzoek was dat de boerengemeenschappen in het Brabantse dekzandgebied een klein surplus aan vee produceerden. Dat vee – het gaat eerder om een of enkele runderen of schapen per nederzetting per

jaar – werd naar een centrale plaats gebracht, waarschijnlijk Hoogeloon, en van daar naar Tongeren gedreven. Hoewel er geen aanwijzing in Best-Aarle is gevonden voor surplusproductie van runderen of schapen is het heel wel mogelijk dat deze gemeenschap deel uitmaakte van zo'n regionaal handelsnetwerk.

Middeleeuwen en Nieuwe tijd

Bewoning

Na de Romeinse tijd (na 270 n.Chr.) bleef het gebied lange tijd onbewoond. Het landschap wordt in die periode hooguit extensief gebruikt en krijgt de kans te regenereren. In de late negende eeuw wordt een nieuwe nederzetting ingericht aan de oostzijde van het plangebied, bestaande uit een enkel erf aan een ovaal areaal bouwland, de latere Grote Akkers. Kort daarna, omstreeks het midden van de tiende eeuw, wordt een tweede erf ingericht op korte afstand van het eerste. Op grond van hun kenmerken (o.a. plaatsvastheid, omheining, de uniformiteit van hun bebouwing en de omvang van het hoofdgebouw) wordt verondersteld dat het hier gaat om een institutioneel (leen)goed. Deze veronderstelling wordt versterkt doordat voor de veertiende eeuw een vergelijkbaar ovaal akkerblok wordt ingericht aan de westzijde van het terrein. Deze kon op basis van de veldnamen worden geïdentificeerd als het ridderlijk leengoed Ten Schoot.

De nederzetting bestaat in de volle middeleeuwen uit twee erven die gelijktijdig werden bewoond. Beide erven zijn bijzonder plaatsvast en op een ervan werd het huis zelfs telkens herbouwd op dezelfde plaats. Hierin komt verandering in de twaalfde eeuw. Aan het begin van die eeuw wordt de zuidelijke woonplaats verlaten en wordt het erf verplaatst naar het zuiden. Hoewel deze verplaatsing niet meer dan ca 100 m betreft, is het wel het begin van een trend. De hoogteligging van het terrein was hierin geen bepalende factor. Veeleer gaat het hier om een verplaatsing naar 'buiten' (gezien vanuit het akkercomplex) als onderdeel van een uitbreiding van deze laatste. Het noordelijke erf wordt verlaten aan het einde van de twaalfde eeuw en wordt waarschijnlijk verplaatst naar in oostelijke richting, richting Broekstraat. Vanaf de zestiende eeuw komt de bewoning te liggen in de zone waar we deze kennen van de negentiende eeuwse kaarten. De zuidelijke nederzetting bestaat in die periode weer uit twee erven, mogelijk als gevolg van een splitsing van de grote, omgraven hoeve. De erven liggen ter weerszijde van de (latere) St. Fransiscusweg. In het begin van de achttiende eeuw wordt het westelijke erf verlaten en vermoedelijk verplaatst. Mogelijk gebeurde dit in zuidelijke richting, naar waar zich de huidige bewoning bevind.

In de late dertiende eeuw wordt in het westen van het plangebied ten zuiden van de Kapelweg een nieuw erf ingericht, binnen het (latere?) gehucht Aarle. In tegenstelling tot de bewoning op de Aarlese akkers, lijkt akkerbouw hier niet de voornaamste bron van inkomsten te zijn geweest. De constructie van de huizen wijkt af en er zijn geen bijgebouwen, mestkuilen of potstallen aangetroffen. Niettemin had het erf een bescheiden aangelag dat als bouwland dienst deed. Het erf werd meermaals herbouwd in dezelfde opzet en samenstelling en het aangelag is daarbij in enkele stappen uitgebreid tot de omvang die het perceel vandaag de dag nog heeft. In het tweede kwart van de achttiende eeuw werd het erf verlaten en is terrein in zijn geheel dienst gaan doen als bouwland. Omstreeks 1960 krijgt het terrein opnieuw bewoners, wanneer de Sint Annahof hier wordt gebouwd. In de lijn van de na-oorlogse landbouw specialiseren de bewoners hun bedrijf en leggen zij zich toe op de kippenfokkerij.

Cultuurlandschap

Parallel aan en in samenhang met het nederzettingsonderzoek, is ook het akkercomplex van Aarle zelf bestudeerd. Er lijkt sprake te zijn geweest van twee kernakkergebieden, waarvan het oostelijke deel het oudste is. Deze delen lijken als eerst in gebruik geweest voor de teelt van gewassen. Toen met de intensivering van de plaggenbemesting zich hier dikke plaggendekken vormden, is deze teelaarde gebruikt om nieuwe stukken om te zetten in akkerland en het totale akkerareaal te vergroten. Op die manier is het akkercomplex in een aantal stappen uitgebreid tot de huidige vorm en omvang. Op de arealen waar de leem dicht aan het oppervlak bevond is het terrein voorafgaand hieraan eerst diep omgespit om de bodemstructuur en de waterhuishouding te verbeteren. Deze uitbreidingen moeten niet worden opgevat als ontginning. Vrijwel zeker waren deze terreinen al in gebruik als wei of hooiland. Het gaat om een omzetting in akkerland. Het gegeven dat het akkerdek na al deze uitbreiding overal ongeveer dezelfde dikte heeft, duidt erop dat de toenmalige boeren een goed beeld hadden van het ondergrondse deel van hun akkers.

Plaggenbemesting, plaggendekvorming en potstallen.

Afgaande op de plaggen in de mestkuilen op de vol-middeleeuwse erven, werden plaggen ten minste vanaf de elfde eeuw gebruikt bij de

bereiding van mest. Dit heeft geleid tot enige plaggendekvorming. Het gebruik van plaggenmest lijkt evenwel een bescheiden omvang te hebben gehad. De mestkuilen hadden een geringe omvang en het oudste plaggendek strekte zich niet uit voorbij de grenzen van de kernakkers. Bovendien was deze grijze akkerlaag relatief humusarm. Dit verandert omstreeks het begin van de vijftiende eeuw. Tegelijkertijd met de opkomst van de grote, inpandige potstallen in de boerderijen, begint op de akker de vorming van de donkere plaggendekken. Deze potstallen zijn niet zozeer een technische innovatie, maar een intensivering van een bestaande praktijk. De potstallen zijn vrij diep en worden bij aanleg voorzien van diepe drainagekuilen. Daarmee werd beoogt overtollig vocht af te laten vloeien. Deze constructie blijft gehandhaafd tot het begin van de negentiende eeuw. Dan worden de potstallen verkleind en komen in het midden van de boerderij te liggen. Bovendien worden deze nieuwe potstallen voorzien van een lemen vloer. In tegenstelling tot de voorgaande variant, wordt het vloeibare deel van de mest nu ook vastgehouden. Daarmee wordt een groter deel van de meststoffen benut, maar het betekent wel dat meer moeite moet worden gedaan om de dieren droog te houden. We zien hierin een verdere intensivering van de bemesting en de akkerbouw die samenvalt met een verdere uitbreiding van het akkerareaal.

Het onderzoek van de diepe potstallen met op de achtergrond de Zessprong.

Materiële cultuur en belevingswereld

Bij het onderzoek van de (post-)middeleeuwse erven werden verschillende bijzondere voorwerpen gevonden. Op grond van hun aard, samenstelling en context kon een deel hiervan worden geïdentificeerd als het resultaat van rituele deposities. Een eerste groep lijkt verband te houden met de symbolische markering van belangrijke momenten in de levensloop van het erf en zijn bewoners. De deposities van schoenen, potten, ballen en een fluit, lijken verband te houden met de aanvang van de woonplaats. Aan de andere kant zien we de afsluiting van het erf vermoedelijk terug in de depositie van spinstenen in de uitgraafkuilen van het huis en het begraven van een stempel, een huismerk, op het achtererf, een plek die binnen de levensloopsymboliek verband houdt met de dood.

Het begraven vaatwerk vormt een tweede groep en moet waarschijnlijk beschouwd worden als offerande aan plaats- of brongeesten in de vorm van kabouters of alven. Dit vaatwerk, aardewerken potten, kannen en kruiken en houten kommen en bekers (zoutvat), was ten tijde van de begraving vermoedelijk gevuld met voedsel of drank. Voor zover dit archeologisch waarneembaar was, zijn deze offerandes allemaal in een vroeg stadium van de betreffende erven begraven. Van de deposities in het huis kon zelfs worden vastgesteld dat deze ten tijde van de bouw hiervan moet zijn aangebracht. Op grond daarvan moet deze depositiecategorie in verband gebracht worden met de aanvang van het erf. Dit hield vermoedelijk verband met het ambivalent karakter van deze plaatsgeesten. Wanneer je ze tegen je had konden ze vervelend of ronduit gevaarlijk zijn. Het was dus zaak hen goed te vriend te houden.

Compleet houten zoutvat afkomstig uit een 17e eeuwse waterput en een fraaie benen fluit afkomstig uit een 10e eeuwse waterput en vervaardigd uit het bot van een grote vogel.

Ria Berkvens